

підходи (зокрема типологічні зіставлення доробку американського прозаїка та українських письменників) дали змогу виявити спільні корені вітчизняного й заокеанського трагізму, бо “з’ясувалося, що ми, вирощені й виховані у беззастережній вірі в те, що йдемо правильним шляхом, заведені на манівці, загнані у глухий кут”²³. Стосовно переоцінки роману “По кому подзвін”, то процес цей виявився досить млявим. Фактично твір знову опинився на периферії, хоча саме він з усього доробку Е.Хемінгуея найбільше потребує очищення від ідеологічних нашарувань, має право бути осмисленим із перспективи сучасності й виданим у повному обсязі.

м. Кременець

²³ Там само. – С. 46.

Мирослава Крат

ВАЦЛАВ ГРАБ’Є: “...Я ЛИШЕ ОБШАРПАНИЙ СПІВАК БЛЮЗІВ”

Чеська література на зламі 50–60-х рр. ХХ століття була позначена певним звільненням від ідеологічного та цензурного тиску: похитнулася роль соціалістичного реалізму як єдиного творчого методу, помітним стає поступовий відхід від штучної патетики, більше уваги приділяється внутрішньому світу особистості.

Відбуваються важливі зміни і в періодиці: розширюється тематика публікацій існуючих видань, а також з’являються нові, зокрема журнал “Світова література”, що відіграв визначальну роль у поновленні контактів чеської літератури зі світовою – поживляється її інтерес до європейських філософських і літературних напрямів, зокрема екзистенціалізму, утверджується так званий антироман, театр абсурду, виникає таке явище, як конкретна поезія, художня творчість на межі літератури та образотворчого мистецтва. Чеська література початку 60-х рр. зазнає впливу культури американського “розбитого покоління”: популярними стають твори Дж.Керуака, А.Гінзберга та Л.Ферлінгетті.

Також варто наголосити на появі в цей період так званих театрів малих форм, що своєю камерністю, природною неофіційною атмосферою створювали умови для творчої активізації молоді (празький клуб “Редута”, поетична кав’ярня “Віола” та ін., в яких популярності набуває джазова поезія).

У літературу приходять молода генерація, що орієнтувалася на здобутки сучасного їй світового культурного процесу. Після спроб створити “нового соціалістичного героя” вперше увагу письменників привертають ті сторони суспільного життя, які раніше замовчувалися. Творчість молодих, серед яких були А.Броусек, І.Верніш, З.Гейда, П.Кабеш, П.Шрут, Й.Шкворецький, В.Стиблова, Б.Габал та, зокрема, В.Габ’є, вирізнялася експериментальністю, різноманітністю стилів.

Вацлав Граб’є народився 13 червня 1940 року в містечку Лоховіце-на-Бероунську в родині залізничника. У 1954–1957 роках навчався в середній школі в місті Горжовіце. Маючи надзвичайні музичні здібності, ще під час навчання у школі виступав з аматорським джазовим оркестром. На цей період припадають і перші літературні спроби В.Габ’є (окремі його вірші публікувалися в районних газетах Бероунська).

Навчаючись у педагогічному інституті у Празі (1957–1961), В.Габ’є студіював історію чеської мови. Не залишав він і занять музикою: чудово грав на кларнеті

та альт-саксофоні, освоїв гру на скрипці та фортепіано, удосконалював джазову майстерність у студентському оркестрі “Lady Day”, співпрацював із професійними колективами, відвідував джазові вечори, наприклад, у клубах “Редут” і “Спалена вулиця”. Багато часу присвячував В.Граб’є літературі: читав Л.Ферлінгетті, В.Маяковського, Й.Кайнара, В.Голана. Потрапивши до армії (так і не закінчивши навчання в інституті), юнак не залишає заняття літературною творчістю. У журналі “Чехословацький солдат” друкуються його поезії “Пригадалися твої руки”, “Військовий шпиталь”, “Сьогодні вже рік”. У Літомержіцях виходить його оповідання “Гарячка”, датоване 22 грудня 1962 року (пізніше опубліковане в часописі “Дике вино”).

Після служби в армії В.Граб’є працював освітлювачем у “Віолі”, бібліотекарем у міській бібліотеці, вихователем в інтернаті, співпрацював із часописом “Обличчя”. 1964 року тут публікуються його статті про поезію, репортаж “Тридцять одна ніч, або Записки з живого дому”, вірш “Мить” і оповідання “Шляхом-бездоріжжям”.

Важливу роль у житті юнака й далі відіграє музика. “Коли я закінчував нічну зміну в мулярів... тішив себе думкою, що з обіду аж до ночі буду грати на кларнеті. Довгі і безкінечні години граємо, коли раптом приходить мить, і впускаєш до інструмента душу”¹. У супроводі джазового оркестру В.Граб’є читав власні вірші у клубі “Олімпік”, у “Редуті” та в поетичній кав’ярні “Віола”. Останніх півроку життя він працював учителем у середній школі Праги. Учителем був своєрідним, але улюбленим, “...за сучасними методами вчив дітей чеської мови і літератури, а тому конфліктував із членами учительського колективу...”²

Життя поета обірвалося 5 березня 1965 року. Його тіло знайшли на кухні квартири, в якій мешкав. За висновками судово-медичної експертизи, В.Граб’є помер унаслідок нещасного випадку – від отруєння газом. “Я добре знаю, що він опалював кухоньку, в якій мешкав, запалюючи газові пальники на плиті, [...] забув і одного не запалив! І в п’ятницю рано, коли він лежав там одягнений, три пальники горіли, а з одного виходив газ...”³ – згадує про цю трагедію П.Скарлант.

Після трагічної смерті поета поширилися чутки про те, що він добровільно пішов із життя. У некролозі, надрукованому в часописі “Обличчя” 1965 року, Р.Матис, чеський літературний критик, відверто висловлює думку про можливість суїциду⁴. Як зазначає П.Скарлант, Вацлав Граб’є “...вирізнявся не лише волелюбністю, загостреною увагою до життя, а й, основне, природністю, невимушеністю, які були в його рухах і поведінці. Він ніколи не робив розрахованих жестів...”⁵

Поет пішов із життя несподівано, на початку творчого шляху, так і не видавши жодної збірки віршів. Його літературний доробок невеликий: це поезії, пісенні тексти, одне оповідання та драматичні фрагменти. Про весь обсяг творів письменника сьогодні можна лише робити припущення, адже багато з них лишилися в рукописах, що переходили з рук у руки в колі друзів та знайомих і, зрештою, загубилися.

Перша збірка поезій В.Граб’є під назвою “Stop-time” була укладена М.Коваржиком і видана 1969 року. Видавництво “Melantrich” 1977 року випустило збірку “Блюз в синьому та білому”. До збірок “Чорне небо над містом” (1985), “Блюз для шаленої дівчини” (1991) та “Блюз / поезії” (1995), “Блюз” (1999) увійшли всі відомі поезії, що містяться у виявлених дослідниками рукописах В.Граб’є.

Літературний спадок В.Граб’є належить до оригінальних явищ молодії чеської літератури початку 60-х років. На думку М.Коваржика, твори цього поета “залишаться, і молодь буде повертатися до нього навіть тоді, коли мине техасова манія...”⁶

¹ Skarlant P. Věk slasti. – Praha, 1977. – S. 35-36.

² Machulková I. Poznámka k V.Hrabětovi // Taneční hudba a jazz. – Praha, 1967. – S. 194.

³ Peterka J. Úplně zbytečná legenda // Literární měsíčník. – 1978. – č. 7. – S. 120-121.

⁴ Matys R. Za Václavem Hrabětem // Tvář. – 1965. – č. 4. – S. 39.

⁵ Skarlant P. Věk slasti. – S. 99.

⁶ Kovářik M. O Máchovi v texaskách // Průboj. – 29.2.1968. – S. 3.

В.Граб'є називають празьким бітником, адже він поклав початок традиції літератури “розбитого покоління” в Чехії і продовжив лінію розвитку джазової та блюзової поезії, зумівши поєднати набутки модерної американської літератури з традиціями літератури європейської.

Блюзова традиція існує в чеській літературі як одна з найпродуктивніших форм модерної ліричної поезії. Скажімо, у 30-х роках вона присутня у творчості В.Незвала, Е.Ф.Буріана, Й.Кайнара.

Наприкінці 50-х — на початку 60-х років ХХ ст. з'являються твори, написані під впливом джазу, зокрема пісні Ї.Шлітра та Ї.Сухого. У 1960—1969 рр. виходить збірник “Танцювальна музика та джаз”. Окрім статей, присвячених музичній тематиці, тут уміщено тексти блюзових пісень (Ї.Шлітр, Ї.Сухий, Ї.Горжец). Є тут і поезія на джазові мотиви Інки Махулкової, Владіміра Медека, Іво Брожка, Карла Обушка; 1963 року опубліковано “Блюз про смуток електрокаміна, що згасає” та “Мала монашко” В.Граб'є, а наступного року надруковано його “Блюз пам'яті Володимира Маяковського”.

Молоді автори, чия творчість була інспірована зацікавленням джазовою поезією, об'єднувалися навколо поетичної кав'ярні “Віола” у Празі, що відіграла в культурному житті Чехії таку ж роль, як і джазові клуби Сан-Франциско в культурному житті США. Чеський мистецтвознавець А.Броусек у статті “Кому належить “Віола” зазначає: “Поетичне кабаре має дуже широку й амбітну концепцію щодо свого функціонування. Воно не бажає бути звичайним різновидом театру поезії. Власне, зовсім не хоче бути театром. А прагне бути поетичною кав'ярнею, цілим культурним осередком, основою для того, щоб тут могли зустрічатися глядачі з декламаторами та поетами, прагне створити тут активну творчу атмосферу”⁷.

До “Віоли” приходили багато молодих авторів, переважно початківців, яких приваблювала можливість почути оцінку власних творів від сучасників. Звісно, джазова поезія, що звучала в кав'ярні, була різної літературної вартості. Імена деяких авторів так і залишилися відомими лише вузькому колу слухачів, але В.Граб'є вирізнявся серед них своїм неординарним талантом. Його поезія, створена для декламування й виконання в супроводі джазової музики, легко сприймалася на слух і запам'ятовувалася.

Граб'є жив джазом і поезією, наслідком чого і стала літературна творчість, в якій поєднувалися обидві грані його таланту. Цей синтез — прикметна ознака не лише віршів, а й способу життя поета. Свідченням того, що В.Граб'є справді жив джазом і розумів його, служить репортаж із “Віоли” “Тридцять одна ніч, або Записки з живого дому”. Відтворюючи в ньому атмосферу поетичної кав'ярні в часи її розквіту, Граб'є виявляє неабиякий талант спостерігача. Його оцінка тодішньої музичної продукції досить кваліфікована: “Джаз у “Віолі” — не лише музична заставка, привабливість якої має забезпечити нагромадження поезії, а й самобутнє художнє явище, що, поряд із поезією, не мусить потерпати від комплексу меншвартості... Без перебільшення можна сказати, що у “Віолі” в середньому звучить більше хорошого джазу, ніж на всіх чехословацьких радіостанціях разом узятих...”⁸

Вплив джазу (і музики взагалі) на поезію В.Граб'є можна розглядати в кількох аспектах. У багатьох віршах цього автора зустрічаються імена джазових музикантів (Б.Сміт, М.Девіс, Л.Гулан), а також майстрів класичної музики (Бах, Гендель, Бетховен), назви музичних інструментів (орган, тромбон, барабан, труба, контрабас, банджо), музичні терміни (зокрема в назвах поезій): “Stop-time”, “Мадригал”, “Bourre D-dur”, “Jam-session”, “Jam-session з Ф.Геллнером”, “Блюз для шаленої дівчини”, “Блюз пам'яті Володимира Маяковського”, “Reduta blues” та ін.

Звісно, такі назви були не випадковими, а безпосередньо пов'язаними зі змістом.

⁷ Brousek A. Komu patří Viola // *Divadlo*. — 1963 — č. 10. — S. 84.

⁸ Hrabě V. Horečka. — Praha, 1991. — S. 22-24.

Оскільки поняття “jam-session” можна пояснити як зустрічі музикантів із різних гуртів та оркестрів, під час яких виконується імпровізований джаз, то, скажімо, заголовок поезії “Jam-session” цілком відповідає її змістові: автор створює картину несподіваної зустрічі Й.-С.Баха із сучасними музикантами:

Дограв, допив, попрощався. Сказав: “Уже час повертати.
Уранці мушу бути знову класиком. Заплатить цю витрату.
А як будуть лякати вас КРАСОЮ, з якої сиплеться прах,
Скажіть, що за каву тут грав з вами Бах!”*

Кілька поезій В.Габ’є мають назву “Блюз”, і хоча автор не дотримується в них блюзової форми, але переймає від блюзу його настрій, його смуток:

...Чуєте Музика
Як теплий вітер
Над тілом солдата що загинув у безглуздій війні...

...Чуєте Спітнілі пальці
починають
хорал про задимлені зали про білі курні дороги
про роки героїну і смутку
про роки голоду викинутої надії
про дівчину з Алабами про дітей з Літтл Року
Грає труба Високим тоном іскряться
кучугури
секунд днів і років...

...Це блюз
 (“Блюз пам’яті Володимира Маяковського”).

Мелодія блюзу дає можливість поетові, який повертається з армії до рідного міста, висловити власні почуття, розкрити свій внутрішній стан.

...Схожі на літературу безкінечно однаково ридають трамваї	склянка чогось гарячого і один ром прекрасна пані Так тепер виглядає місто куди я нарешті повертаюся (“Блюз про смуток електрокаміна, що згасає”).
Медові грона винограду екіпажі антикварних кохань	

У деяких віршах В.Габ’є ототожнює себе з образом джазового музиканта, що виражає себе через музику:

...а ти думаєш про її сльози в холодному брудному парку
і як тобі нарешті пощастило
хоч раз заграть те соло в St. James Infirmary
так як слід...
 (“Декілька тонів”)

або:

Я ніколи не був чимось іншим ніж обшарпаним співаком блюзів...
 (“Сім троянд із домішком антибіотиків”).

* Тут і далі переклад мій. – М.К.

У джазових jam-session'ах велику роль відіграє імпровізація, що розвиває основну тему. В.Граб'є, освоївши цей принцип, послуговується ним у поезії. Прикладом може служити вірш "Reduta blues". Основний елемент структури його першої частини — рядок "шукаю тебе". Він повторюється, але щоразу обігрується по-іншому, варіюється:

Шукаю тебе
в місті розпеченому ополудні
в місті що згорнулося клубочком ночі (часове визначення. — *М.К.*)
Шукаю тебе
в цьому місті
розкопаних вулиць прекрасних пивних кохань... (визначення місця. — *М.К.*)
...Шукаю тебе
можливо
це смішно
наївно та безнадійно... (оцінка всієї ситуації. — *М.К.*)

Після довгого, майже уітменівського, переліку темп мелодії пришвидшується, поступово переходячи з мінору на мажор:

...Але граю
і думаю що це не безнадійно
бо крізь піт і дим цигарок
чую за спиною барабан
що нерівними хрипкими ударами вибиває
хвалу вічному
пошуку

У віршах В.Граб'є намагається поєднати естетичну специфіку слова та музики. Мелодія, її гармонія і ритм проникають у свідомість слухача швидше, цілісніше, ніж друковане слово: звідси — легший шлях до розуміння суті вірша. Поет прагнув "озвучити" слово, щоб воно могло донести до читача всі відтінки, тони та півтони, усю багатогранність внутрішнього світу ліричного героя.

Вірші В.Граб'є, який уявляв себе "обшарпаним співаком блюзів", створені для живого слова. Вони живуть не лише літературним життям, а й зближують поета з публікою.

Сам В.Граб'є свідомо зараховував себе до бітників, навіть особисто зустрічався з А.Гінзбургом. У 1964 році в журналі "Обличчя" він друкує свій репортаж "Шляхом-бездоріжжям", написаний, безперечно, під впливом роману Дж.Керуака "На дорозі"⁹. "Зв'язок між провінційними трубадурами, бітником Віллоном, з одного боку, а з другого — хоча б з Керуаком і Гінзбургом — очевидний. До того ж, думаю, що Маха під час своїх походів із Літомнержіц до Праги і навпаки також іноді зупиняв якогось фірмана, що, звичайно, не увійшло до літератури. Основою "чистого" автостоупу служить бажання блукати. Випадковість, що дарує відчуття свободи..." — пише Граб'є в репортажі. Інспірація культурою бітників тут незаперечна, але бітницьке розуміння відносин між окремим індивідом і суспільством принципово різниться від життєвої позиції чеського автора.

Хоч В.Граб'є і стилізує себе, за прикладом бітників, до образу волоцюги, блазня, але відмежовується лише від міщанського прошарку¹⁰, засуджує філістерський життєвий лад — "життя по секторах"¹¹, "демократію дядечок"¹²;

⁹ Hrabě V. Cestou necestou // Tvář. — 1964. — č. 9-10. — S. 75-79.

¹⁰ Pelc J. Doslov ke sbírce // Hrabě V. Blues v modré a bílé. — Praha, 1977. — S. 85.

¹¹ Hrabě V. Blues. — Praha, 1999. — S. 144.

¹² Там само. — С. 162.

у віршах поета виразно звучить незгода з обивателями, які підносять гроші та кар'єру до рівня вищих життєвих цінностей. Він негативно ставиться до комерціалізованої творчості, і поезії зокрема:

...це не тост
за ваше здоров'я
Пастухи поезії
Двірники метафор... ("Пролог")

...Дивлюся
як блазнює блюз
за гроші
...дивлюся
як його вчать лепетати і канючити: "За скільки? За скільки?"
("Сім троянд із домішком антибіотиків")

Бітники ж стоять відособлено від суспільства, не зважають на життєві реалії, вони усвідомлюють свою самотність і вважають її нормою. Я.Пелц у передмові до збірки В.Граб'є "Блюз у синьому та білому" стверджує, що бачення навколишнього світу поетом не пасивно розпорошене, а, навпаки, спрямоване на активне сприйняття суспільних явищ. В.Граб'є не вважає за доцільне ідеалізоване відмежування від соціуму¹³.

Цікава з цього погляду розмова В.Граб'є з А.Гінзбургом, що відбулася 1964 р.:
"Гінзбург: Поетові, як це розумію я, потрібно знайти спосіб, як передати свідоме й несвідоме. Він прагне знайти відповідну тотожність... Поки що шукаю відповідь на питання: "Хто я?"

Граб'є: Людина — це також складова частина суспільства, яке її оточує. Ми за щось вболіваємо, а свобода без соціальної справедливості нічого не варта. Мені, наприклад, подобається Кастро, хочу, щоб він виступив у моєму вірші, пишу про нього, я готовий про щось говорити, я готовий про щось мовчати; світ, в якому живемо, не нав'язує розпач. Ані втечу..."¹⁴

В Я.Пелца В.Граб'є — автор, якому не були властиві нігілізм, розчарування і втеча від реальності. Коли ж у світогляді бітників наріжним каменем стає індивід, якому не лишається нічого, окрім протесту, індивідуального бунту проти світу, В.Граб'є, як стверджує Я.Пелц, одразу відмовився від "ілюзії чистого суб'єкту"¹⁵. Поет свідомо дистанціюється від деяких представників свого "терасового" покоління, поверхових псевдобітників, які не мали нічого спільного з американським "розбитим поколінням", для яких бітництво було лише позуванням, своєрідною модою. У репортажі з "Віоли" він звертає увагу, що серед відвідувачів кав'ярні, на жаль, декілька "...бітників, які регулярно ходять у бар "Віоли" документувати свою грандіозну "розбитість" і яким псевдоамериканський нонконформізм не заважає прийняти тут чи там якусь крону саме від тієї держави, котру вони так демонстративно лають..."¹⁶ Можливо, саме цим прикладом можна яскраво проілюструвати ставлення поета до тієї категорії молоді, до якої його часто зараховували деякі критики.

¹³ Pelc J. Doslov ke sbírce // Hrabě V. Blues v modré a bílé. — Praha, 1977. — S. 82.

¹⁴ Skarlant P. Věk slasti. — Praha, 1977. — S. 115.

¹⁵ Pelc J. Nový obsah. — Praha, 1977. — S. 80.

¹⁶ Hrabě V. Třicet i jedna noc aneb zápisky z živého domu // Tvář. — 1964, č. 7. — S. 24.